

UDK: 342.7:327.39(4):37.017./018:304.96Supsidijarnost
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 12. 2008.
Prihvaćeno: 21. 1. 2009.

SUPSIDIJARNOST – ŠIRENJE PROSTORA SLOBODE U DRUŠTVU

Gordan ČRPIĆ

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve
Heinzlova 5, 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Damir MRAVUNAC

Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve
Heinzlova 5, 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Željko TANJIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
zeljko.tanjic@zg.t-com.hr

Sažetak

U radu se analizira jedan od osnovnih pojmova socijalnog nauka Crkve, pojam *supsidijarnosti*. Navodi se geneza ideje supsidijarnosti te određenje pojma unutar i izvan socijalnog nauka Crkve. Oživotvorenje supsidijarnosti promatra se pod dva vida, dvije mogućnosti: s jedne strane kao otvaranje prostora slobode i, alternativno, kao distribucija moći. Odabir strategije implementacije i sama implementacija supsidijarnosti ovisi o antropološkim i eshatološkim pretpostavkama koje eksplicitno ili implicitno leže u pozadini. Posebno se apostrofira odnos supsidijarnosti i slobode u suvremenom svijetu, posebice u Europskoj uniji u čije je zakonodavstvo ušao ovaj pojam. Na kraju rada razmatra se prisutnost supsidijarnosti u hrvatskom društvu i daje se prijedlog modela oživotvorenja supsidijarnosti i odgoja za supsidijarnost u Crkvi i društvu. Tu se u bitnome oslanja na instituciju obitelji, škole (učitelja) te liturgijsku zajednicu kao referentnu zajednicu vjernika koji se okupljaju oko euharistijskog stola i koji mogu uspostaviti osobnu komunikaciju bitnu za razvoj ove vrjednote.

Ključne riječi: supsidijarnost, sloboda, moć, Europska unija, obitelj, škola, liturgijska zajednica.

Uvod

Supsidijarnost se u bitnome veže uz pojam slobode. Ideja da su svi ljudi slobodni, prema Hegelu, dolazi s kršćanstvom.¹ No tu se odmah i u prvoj Crkvi rađa teško pitanje: kako onda kada su svi slobodni organizirati sustav? Kako organizirati Crkvu? Znano je da su o tome vođene rasprave već u prvoj Crkvi, i to vrlo žustre, kako to možemo čitati u Novom zavjetu, posebno u Djelima apostolskim i Pavlovim poslanicama.

Nećemo u ovome radu ulaziti u razvoj zapadnog društva i pokušaja crkvene obrane od feudalizacije Crkve. Riječ je o intrigantnim momentima, no nisu krucijalni za našu raspravu. Ono što je za nas bitno jest imati u vidu da se ideja slobode dugo i protuslovno rađala na Zapadu, a njezino je ostvarenje posebno snažno postavljeno u »mračno blještavom« 20. stoljeću u kojemu bilježimo njezine najblistavije proplamsaje, ali i propadanja u mrak ljudskog uma kakvo čovječanstvo ne pamti u svojoj povijesti.

Upravo se u tom stoljeću unutar crkvenog nauka, i to s najviše instance – papinstva, razvija ideja supsidijarnosti kao mogućnost razrješavanja dileme konstituiranja društva koju su nametala tri totalitarizma 20. stoljeća: komunizam, fašizam i nacizam. Sada se, s vremenskom i racionalnom distancom, možemo složiti s Ivanom Pavlom II. koji u enciklici *Centesimus annus* konstatira da je komunistički totalitarizam u bitnom propao poglavito iz antropoloških razloga² (CA 13). Naime, čovjek nije biće kakvim su ga pretpostavili totalitarizmi. On potrebuje prostor slobode i taj mu se prostor upravo otvara opcijom supsidijarnosti. Zbog toga ovo načelo izlazi iz područja teologije i crkvenog nauka te postaje zajedničko dobro konstituiranja suvremene Europe. Tim činom ovaj pojam postaje društveno relevantna činjenica kojom će se teolozi, sociolozi, politolozi, pravnici, socijalni filozofi, jednom riječju suvremeni promišljatelji društva i čovjeka, ubuduće još više baviti. Ovaj naš rad, pa i cijeli projekt »Supsidijarnost u hrvatskom društvu« zamišljen je upravo kao prilog ovoj raspravi.

Razmatrajući mogućnost razumijevanja i implementacije supsidijarnosti u suvremenoj Europi, pa onda i suvremenoj Hrvatskoj, vidimo dvije moguće realizacije ideje supsidijarnosti: supsidijarnost kao otvaranje prostora slobode i supsidijarnost kao distribucija moći.

¹ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Filozofija povijesti*, Zagreb, 1951., 106-110; Karl LÖWITH, *Svjetska povijest i događanje spasa*, Zagreb – Sarajevo, 1990., 86-87.

² IVAN PAVAO II., *Centesimus annus – Stota godina. Enciklika prigodom stote godišnjice »Rerum novarum«* (1. V. 1991.), Zagreb, 1991., br. 12, 19-20 (dalje: CA).

Na prvi pogled, na razini društvenog ozbiljenja supsidijarnosti teško bi bilo pronaći razliku u oživotvorenju ovih dvaju pristupa supsidijarnosti. No riječ je o bitno različitim ako ne i disparatnim ozbiljenjima ove ideje. Jedna i druga opcija pretpostavljaju određenu antropologiju, određenu eshatologiju, implicitnu ili eksplicitnu ideju o smislu postojanja čovjeka i razvoja čovječanstva. Ukoliko uzmemo supsidijarnost kao otvaranje prostora slobode kako je ona, smatramo, izvorno i mišljena, oslanjajući se upravo na naznačenu ideju slobode svih ljudi rođene i razvijene u kršćanskom miljeu, onda ju možemo misliti kao sustavni pristup čovjeku kojemu se u svakome stadiju njegova razvoja i svakoj službi koju obavlja pristupa prvotno s povjerenjem i pozornošću da se ničim ne naruši njegova sloboda i mogućnost izričaja.

Supsidijaran pristup čovjeku u tom smislu otpočinje već od najranijeg djetinjstva. No on ni u kojem slučaju ne pretpostavlja anarhiju naivnog liberalno-pedagoškog pristupa prema kojemu dijete treba pustiti da ono samo otkrije i ostvari svoje talente bez jasnog i snažnog sustava. Supsidijarni pristup upravo pretpostavlja vrlo postojan sustav koji djetetu omogućava kretanje u prostoru slobode koju mu njegova dob, mentalne i fizičke mogućnosti dopuštaju. U tom kontekstu djeca, ali i odrasli ljudi, ne trebaju tutore ili nadglednike, već pomoćnike koji će im pomoći razriješiti probleme koje oni sami ne uspijevaju razriješiti. Viša će se instanca u ovoj perspektivi povući čim se steknu dovoljni uvjeti da niža instanca pokuša ponovno preuzeti nadležnost nad određenim područjem njezina djelovanja, pa bilo to korištenje žlice prilikom objeda dojenčadi ili upravljanje nekom tvrtkom, regijom ili državom. Ideja je ista: otvoriti prostor slobode i kreacije, prostor mogućnosti realizacije talenata na svim razinama.

Kako bi ovo ostvarenje prostora slobode bilo zbiljsko, a ne tek naivno zapadanje u nove oblike anarhizma i anomije, uz prostore slobode valja otvarati i prostore odgovornosti koji omogućuju ozbiljenje slobode i rast u slobodi bez bijega od iste koji je u svojoj poznatoj studiji naznačio Erich Fromm,³ a kasnije i mnogi drugi autori.

Ukoliko u obzir uzmemo ostvarenje supsidijarnosti kao distribucije moći, onda ideja 'bratstva' ljudi ostaje zamagljena i, u krajnjoj liniji, irelevantna. Ona se može pojaviti jedino još kao parola u estetskoj funkciji legitimacije postojeće ili željene strukture moći, no ona tu više ne figurira kao noseća pretpostavka mogućnosti ostvarenja supsidijarnosti. Tu u prvi plan dolaze kontrola i legitimacija racionalnom procedurom unutar birokratskog sustava. Sustav se postavlja hijerarhijski, deduktivno i unutar njega su određene granice nad-

³ Usp. Erich FROMM, *Escape from freedom*, New York, 1969.

ležnosti. Obrnuto, supsidijarnost kao prostor slobode pretpostavlja induktivni pristup koji uzima u obzir kapacitet niže instance i dijalektički, ne administrativno, zahvaća u sustav.

1. O pojmu supsidijarnosti

Sadržaj koji pokriva pojam supsidijarnosti postoji u kontinuitetu od samih početaka ljudskog promišljanja i organiziranja zajedničkog života. Naime, uređenje društvenog života zahtijeva odgovor na pitanje tko će što raditi, kolika je odgovornost različitih sudionika društvenog djelovanja, kolika je njihova nadležnost, moć i sloboda. Ipak, sam pojam supsidijarnosti, u smislu kako ga danas razumijevamo, pojavio se relativno kasno. Razvio se u dvadesetom stoljeću, postavši jednim od ključnih pojmova socijalnog nauka Crkve.

Definicije supsidijarnosti tijekom povijesti socijalnog nauka Crkve, kao i daljnja korištenja i određenja pojma, izvan usko teološkog područja, nisu u osnovi izmijenile prvu i klasičnu definiciju koja se nalazi u enciklici pape Pija XI. *Quadragesimo anno* iz 1931. godine. Ona glasi:

»Ostaje ipak u socijalnoj filozofiji čvrsto i nepobitno ono načelo koje se ne može ni ukloniti ni promijeniti: kao što ne valja pojedincima oduzimati i predavati državi one poslove koje oni mogu obavljati na vlastitu odgovornost i vlastitom marljivošću, tako je nepravedno i vrlo škodljivo i za javni poredak opasno davati većemu i višemu društvu one poslove koje mogu izvršavati manje i niže zajednice. Svaka naime društvena ustanova mora po svom pojmu i značenju pomagati udovima društvenog tijela, a ne smije ih nikada ni uništiti ni sasvim prisvojiti« (QA 80).⁴

Supsidijarnost definira i Instrukcija Kongregacije za nauk vjere *Libertatis conscientia*, 22. ožujka 1986. godine. Snagom supsidijarnosti »niti država, niti ikoje društvo se ne smiju postaviti na mjesto inicijative i odgovornosti osoba ili udruženja koja su između njih, na onom stupnju na kojem mogu djelovati, niti smiju uništiti prostor u potpunosti potreban njihovoj slobodi; zbog toga se društveni nauk protivi svakom obliku 'kolektivizma'« (DH 4766).⁵

Ivan Pavao II. također definira načelo supsidijarnosti u enciklici *Centesimus annus* iz 1991. godine: »...društvo višeg reda ne smije se miješati u unutarnji život

⁴ PIO XI., *Quadragesimo anno*. Enciklika u povodu četrdesete obljetnice enciklike »*Rerum novarum*« (15. V. 1931.), br. 80, u: Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., 54.

⁵ Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu*, Đakovo, 2002., 954.

društva nižeg reda lišavajući ga njegovih nadležnosti, nego mu mora, naprotiv, pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenata u vidu zajedničkog dobra« (CA 48).

U Izjavi Povjerenstva francuskih biskupa za socijalna pitanja *Za rehabilitaciju politike*, od 17. veljače 1999. godine, navodi se kako načelo supsidijarnosti »zahtijeva da se najbližoj razini ustrojstva ostavi rješavanje onoga što se ondje može razmatrati. S druge strane, isto načelo preporuča da se prenese na neposredno pretpostavljenu razinu, i tako redom sve više, ono što niže ustanove ne mogu rješavati.« Izjava izdvaja »tri temeljene zasade koje tvore obnoviteljsku snagu istinske demokracije«⁶ To su, uz načelo supsidijarnosti, pridavanje važnosti *međutijelima* (strankama, sindikatima, udruženjima, kolektivima, Crkvi...) te spoznaja *pluralizma*.

Proučimo li navedene definicije, vidimo da *Quadragesimo anno* kao razne instance navodi državu, niže zajednice i pojedince, *Libertatis conscientia* govori o državi, društvu, udruženjima i osobama, a *Centesimus annus* govori o društvima višeg i društvima nižeg reda. Izjava Povjerenstva francuskih biskupa za socijalna pitanja *Za rehabilitaciju politike* naglašava stupnjevitost prenošenja ovlasti od nižih razina na neposredno više razine. Prostor djelovanja nižih instanci prostor je slobode, inicijativa, odgovornosti, dok viša instanca treba pomagati nižim instancama tek »u slučaju nužde« i radi koordinacije s ostalim dijelovima društva. Ona se ne smije »miješati u nutarnji život društva nižeg reda« preuzimajući njihove nadležnosti, kako navodi enciklika *Centesimus annus*.

2. Supsidijarnost vremena »odbjeglog svijeta«

Nakon ovog općeg određenja pojma supsidijarnosti, smisleno je propitati prisutnost ovoga fenomena u suvremenom društvu, budući da se u njegovu određenju upravo društvo naznačuje kao bitni adresat primjene. Sociologija kao znanost o društvu ne raspravlja izravno o pojmu supsidijarnosti. Ovaj se pojam ne pojavljuje u radovima klasika sociologije, za razliku od pojma solidarnosti, koji je implicitno prisutan od početka sociologije, dok kod Durkheima predstavlja jednu od osnova njegove teoretske sociologije. Također ni suvremeni sociološki rječnici ne donose pojam supsidijarnosti.⁷ Ipak je sadržaj

⁶ FRANCUSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Za rehabilitaciju politike. Izjava povjerenstva francuskih biskupa za socijalna pitanja*, Zagreb, 2002., br. 22.

⁷ Usp. npr. Steve BRUCE – Steven YEARLEY, *The Sage Dictionary of Sociology*, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2006.; Bryan S. TURNER (ur.), *The Cambridge Dictionary of sociology*, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo, 2006.; Gordon MARSHALL (ur.), *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford – New

pojma supsidijarnost prisutan u sociološkoj misli, iako nije eksplicitno naveden i teorijski razrađen. Pojam u sebi nudi sadržaje koji su sociologiji od primarnog interesa kao što su pitanja uređenja društva u doba globalizacije i povezivanja Europe, odnosa unutar civilnog društva; političke zajednice i vlasti; birokratizacije i decentralizacije u pojedinim europskim državama, Europskoj uniji te globaliziranom svijetu kao cjelini, ali i pitanja same sociološke teorije i metode (npr. odnos proučavanja akcije i strukture).

Ovaj pojam reflektira se i u Hrvatskoj, i to eksplicitno, izvan teoloških krugova. Tako Bežovan u svojoj knjizi *Civilno društvo* naznačava supsidijarnost temeljnim načelom organizacije zapadnih društava, ona »pretpostavlja ili znači decentralizaciju, uz naglašavanje prava i obveze subjektivne odgovornosti i samopomoći«. ⁸ Pojedinač se treba zauzeti za svoje potrebe kao pojedinac (brinući se o sebi i svojoj obitelji) te dobrovoljnim udruživanjem, stvarajući time društvene mreže koje pretpostavljaju određenu razinu »povjerenja, solidarnosti i uzajamnosti«. ⁹ Autor posebno naglašava ulogu Katoličke crkve u podupiranju načela supsidijarnosti, ali navodi i isticanje načela supsidijarnosti u ugovorima iz Maastrichta i Amsterdama. ¹⁰ Navedimo da i *Kompendij socijalnog nauka Crkve* u točki br. 185 povezuje supsidijarnost s područjem civilnoga društva koje se shvaća kao skup odnosa među pojedincima i među srednjim društvima koji se ostvaruju u izvornom obliku i zahvaljujući stvaralačkom duhu građana. ¹¹

Zrinščak nam podastire natuknicu o supsidijarnosti, na enciklopedijskoj razini, u *International encyclopedia of social policy*. ¹² Navodi kako je supsidijarnost jedno od osnovnih načela katoličkog socijalnog nauka te je kao načelo organizacije društva »utjecalo (...) na relevantne socijalne procese u nizu europskih zemalja (...).« ¹³ Zrinščak navodi primjer Njemačke, u čijem socijalnom modelu primat ima osoba i obitelj, dok država intervenira tek kad niže razine društva ne mogu pomoći. U Njemačkoj je također razvijen i koncept interesnih skupina te dobrovoljnosti.

York, 1998.; David JARY – Julia JARY (ur.), *Collins Dictionary of Sociology*, Glasgow, 2000.; Edgar BORGATTA – Rhonda J. V. MONTGOMERY (ur.), *Encyclopedia of Sociology*, New York – Detroit – San Francisco – London – Boston – Woodbridge, 2000.

⁸ Gojko BEŽOVAN, *Civilno društvo*, Zagreb, 2004., 32.

⁹ *Isto*, 32-33.

¹⁰ *Isto*, 35-36.

¹¹ PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, 2005., br. 185, 141.

¹² Siniša ZRINŠČAK, Subsidiarity, u: Tony FITZPATRICK, *International Encyclopedia of Social Policy*, III, London – New York, 2006., 1366-1369.

¹³ *Isto*, 1366.

Kako navodi Zrinščak, i Europska unija (EU) Ugovorom iz Maastrichta problem kompetencija između Unije i država članica određuje načelom supsidijarnosti. Navodimo točku Ugovora:

»Zajednica djeluje unutar granica ovlasti i ciljeva koji su joj dodijeljeni ovim Ugovorom.

Na područjima koja ne potpadaju pod njenu isključivu nadležnost, Zajednica djeluje u skladu s načelom supsidijarnosti, ali samo u mjeri koja je potrebna i samo ako države-članice ne mogu na zadovoljavajući način postići ciljeve tog djelovanja, već ih Zajednica, u pogledu dosega ili učinka predložene aktivnosti, može bolje ostvariti.

Niti jedna aktivnost Zajednice ne smije ići dalje od onog što je potrebno za postizanje ciljeva ovog Ugovora.«¹⁴

Temeljno pitanje koje bi se moglo postaviti vezano uz pojam supsidijarnosti danas jest kako promišljati supsidijarnost u vremenu »odbjeglog svijeta« (tako suvremeni globalizirani svijet naziva sociolog Giddens¹⁵) ili »svijeta bez uporišta« (tako ga naziva Dahrendorf)¹⁶ i kako zadržati i proširiti prostore *slobode*, i to ne samo za pojedinca već i za društva (kao što je obitelj ili civilno društvo) te za političke i ekonomske sustave, a da se ta sloboda ne raspadne u anomiju ili nihilizam? Ili da se odustane od koncepta slobode i odluči graditi mreža moći. Ovo je pitanje važno promišljati prije svega pred izazovima neoliberalnog kapitalizma utemeljenog na moći velikih korporacija koje su u stanju neposredno utjecati na političke i društvene procese u pojedinim zemljama, posebice u onima koje nemaju stabilnost i demokratsku tradiciju, ni razvijeno društvo. U Europi to su prije svega bivše komunističke zemlje, među koje spada i Hrvatska. Ako prihvatimo tezu o »kapitalizmu kao religiji«¹⁷ te panteističku narav kapitalizma, onda se vidi kako je nemoguće tržišno načelo kapitalizma svesti na određene političke okvire, pa ga je teško i dovesti u suodnos s pojmom supsidijarnosti. Premda se može primijetiti kako i velike multinacionalne kompanije poznaju nešto poput načela supsidijarnosti prema kojemu funkcioniraju njihova predstavništva ili dijelovi tvrtke u pojedinim zemljama, ipak se ovdje ne radi o supsidijarnosti,

¹⁴ Članak 5 (bivši članak 3b) Ugovora o Europskoj zajednici.

¹⁵ Usp. Anthony GIDDENS, *Odbjegli svijet – kako globalizacija oblikuje naše živote*, Zagreb, 2005.

¹⁶ Usp. Ralf DAHRENDORF, *U potrazi za novim poretkom: predavanja o politici slobode u 21. stoljeću*, Zagreb, 2005.

¹⁷ Thomas RUSTER, *Der verwechselbare Gott. Theologie nach der Entflechtung von Christentum und Religion*, Freiburg im Breisgau, 2000. Vidi o tome i Željko TANJIĆ, Kršćanstvo u doba kapitalizma kao religije. Teološki izazov trenutka u svjetlu polemike s Thomasom Rusterom, u: Nediljko A. ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Mjesto i uloga teologije u Crkvi i društvu*, Zbornik radova teološkog simpozija, Split, 2004.

nego se radi o istovjetnom načinu strategijskog djelovanja koje se događa na nižoj razini. Pri tome se cjelokupna strategija djelovanja odlučuje u središtu takvih tvrtki. Stoga se s pravom može reći da modeli kapitalizma koji danas prevladavaju ne samo da onemogućuju razvoj načela supsidijarnosti nego ga i uništavaju gradeći prvenstveno »mrežu moći«.

3. Supsidijarnost i sloboda

S druge strane, novo svjetlo na fenomen supsidijarnosti možemo dati pođemo li od poznate krilatice Francuske revolucije: *jednakost, bratstvo i sloboda*. U njoj nalazimo sažet iskaz kršćanske antropologije. Naime, bratstvo svih ljudi ima smisla ukoliko je čovjek »slika Božja« i ako smo Kristovim otkupljenjem sinovi Božji i kćeri Božje, djeca Božja. Tek ako smo djeca Božja, onda smo međusobno braća i sestre. Bez transcendentnog izvora našeg bratstva upitna je utemeljenost pozivanja na jednakost i slobodu. Ukoliko je čovjek mišljen drukčije, ili je – što je gore – nemišljen, može se postaviti pitanje smisla solidarnosti i supsidijarnosti. Stoga je načelo dostojanstva ljudske osobe temeljem svih načela socijalnog nauka Crkve, pa tako i solidarnosti, a onda i supsidijarnosti.

Ako iz navedenih krilatica pojam jednakosti povezujemo uz načelo solidarnosti, onda pojam supsidijarnosti također povezujemo i s pojmom slobode. U odnosima u kojima vlada bratska/sestrinska ljubav nitko nije »jednakiji« od drugih, ali isto tako nitko nije slobodniji od drugih, zbog istog dostojanstva djece Božje, jednakost i sloboda jednako pripadaju svakom čovjeku. Tako i sam uvod *Kompendija socijalnog nauka Crkve* nosi naziv *Cjeloviti i solidarni humanizam*, dok je ljudskoj osobi i njezinim pravima posvećeno čitavo poglavlje.¹⁸ U tom se poglavlju, između ostalog, opisuju dva profila ljudske osobe – njezina *sloboda* te *jednakost* u dostojanstvu, kao bitne karakteristike čovjeka ako se shvaća kao *imago Dei*.

Važnost ovakva određenja može se vidjeti ako zamislimo da društvo može uspostaviti sliku čovjeka suprotstavljenu navedenoj slici. Dok nepoštivanje načela *solidarnosti*, u konačnici, vodi iskorištavanju jednih od strane drugih sve do petrifikacije neljudskih odnosa u *strukturama grijeha*, nepoštivanje načela *supsidijarnosti* vodi prema ovisnosti i nesamostalnosti sve do naoko nenaometnutog ropstva, ovaj put pounutrašnjelog, ropstva duha. U distopijskoj perspektivi, u zamišljenom društvu potpuno lišenom supsidijarnosti, čovjek ne bi više bio potreban jer ne bi posjedovao sposobnost za bilo kakvu inicija-

¹⁸ Poglavlje Ljudska osoba i njezini brojni profili, br. 124-151 u: PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, 99-117.

tivu. Moć koja korumpira slobodu zarobljava »iznutra« i stvara pokornički, »kmetški« mentalitet, nažalost prisutan u hrvatskom društvu.

Naravno, pri tome treba imati na umu kako se u govoru Francuske revolucije stavljaju na istu razinu društvo i moć zamjenjujući kralja općom voljom nacije. U Deklaraciji se miješaju ljudska prava s pravima građana te ona ne predstavljaju pretpolitička prava koja nitko ne smije i ne može mijenjati. Postulati Francuske revolucije ne negiraju utemeljenje ljudskih prava u Bogu, kako to čini američka, nego ih ukorjenjuju u zakon, u opću volju. Na taj se način sama prava relativiziraju, tj. riskira se njihova primjena samo na određene kategorije. Time se dolazi do toga da pravo na postojanje imaju oni subjekti kojima to priznaje opća volja, tj. politička moć jer ih smatra korisnim za zajedničko dobro. Prava se odnose na subjekte koji su apstraktno shvaćeni kao individue bez ikakva međusobnog utjecaja i odnosa. Negirajući odnos s Bogom, subjektu se negira i legitimnost bilo kojeg socijalnog odnosa koji nije sukladan političkoj volji, dakle socijalnog odnosa koji bi prethodio onome koji je uspostavila politička moć.¹⁹

Kako ističe Joseph Ratzinger, današnje shvaćanje slobode promišlja se unutar suprotstavljanja »etičkog« i »povijesnog«.²⁰ Što to znači? Etički je pristup danas proglašen individualističkim ili pak idealističkim. On predstavlja redukciju na apel dobre volje pojedinaca ili, eventualno, teološku špekulaciju koja se promatra idealistički i bez ikakve povezanosti sa stvarnošću. Osim toga, etički se apeli doživljavaju kao oni koji su bez snage i bez ikakva socijalnog i političkog značenja. »Iza ovakvog načina razmišljanja skriva se uvjerenje da ljudsko djelovanje u konačnici nije određeno kroz njegovu moralnu slobodu, nego kroz ekonomske i socijalne naravne zakone, koje se kratko naziva 'zakonima povijesti'.« Promišljajući na taj način, etičko se ne dokida u potpunosti, ali se prebacuje u područje »privatnog« i »subjektivnog«. Etičko vrijedi za privatni život, ali teško mu je odrediti mjesto u javnom prostoru. »Povijesno« je pak shvaćeno kao ono koje otkriva temelj ljudske stvarnosti. Često je pak nejasno što povijesno znači. Povezano s evolucionističkim idejama, utjecajem hegelijanizma, marksističke misli i humanističkim promišljanjima, rađa se shvaćanje života i povijesti koje nije lako definirati. U svakom slučaju, povijest je shvaćena kao proces stalnog napretka i oslobođenja čije mehanizme mi postupno otkrivamo i razumijevamo i tako se učimo sami

¹⁹ Usp. Željko TANJIĆ, Izazov pojma solidarnosti za sustavno-teološko promišljanje, u: *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.) 2, 459-461.

²⁰ Ovo promišljanje slijedi Joseph RATZINGER, *Kirche, Ökumene und Politik*, Einsiedeln, 1987., 228-235.

upravljati poviješću. Čovjek sam može biti tvorcem vlastite povijesti. Pri tome se ne moramo oslanjati na stalno nesigurnu i lomljivu dobru volju i moralne odluke. Čovjek sam može oblikovati procese u kojima je njegova volja uvijek dobra i može nadići etičke napore jer on sam vodi i upravlja povijest. Tako je jedno vrijeme revolucija postala ona koja je novome čovjeku obećavala novo društvo koje odgovara zakonima povijesti koja napreduje. Danas više nego ikada vidimo posljedice takva promišljanja. Jasno se vidi da trebamo alternativna promišljanja koja pokazuju da je ovakvo povijesno shvaćanje slobode suprotnost u sebi. Sloboda koja se nameće povijesnim nužnostima i koja je ljudima nametnuta izvana, nije sloboda. Stoga treba jasno reći da je etička perspektiva i shvaćanje slobode uistinu povijesno i stvarno shvaćanje slobode koje odgovara našim iskustvima.

U kršćanskom kontekstu ova etička perspektiva ne znači pozivanje samo na dobru volju pojedinca, kako to naznačava Weber u svojem razumijevanju »etike uvjerenja« i »etike odgovornosti«. ²¹ Ona znači pozivanje na vlastitu viziju stvarnosti koja želi pomoći oblikovanju budućnosti i povijesti. Ona označava jednu drukčiju viziju slobode.

Ako se pitamo što prosječan čovjek danas shvaća pod pojmom slobode i oslobođenja, onda se možemo mirno vratiti na Marxovu viziju: ujutro loviti, poslijepodne ribariti, nakon jela kritizirati, upravo onako kako mi se sviđa. Dakle, sloboda se shvaća kao mogućnost činiti sve što želim i hoću. Sloboda je shvaćena kao proizvoljnost. Stoga će Ratzinger reći da je slika kojom se ravnaju današnje ideologije oslobođenja zapravo anarhija koja ne poznaje upravljanja ni vezivanja. Oslobođenje znači odbacivanje svake strukture i svakog vezivanja. U takvoj viziji obitelj, moral, Bog, Crkva postaju suprotnost slobodi. I država je viđena kao takva.

Sloboda je u našoj tradiciji uvijek bila vezana uz »navезаност«. Ako pogledamo razvoj demokratskih društava na temelju ustavne države, onda vidimo da je osnova takvih država podjela moći i njezina kontrola. U tom je kontekstu sloboda shvaćena kao sloboda od samovolje pojedinaca i države. Za njezino očuvanje bitno je pravo, a ne moć. Sve to pokazuje da sloboda uključuje povezanost, povezanost u jedan određeni red koji je sposoban čuvati i osnažiti slobodu. Svaki građanin koji sudjeluje u javnom životu ne može u svakom trenutku nametati svoju vlastitu volju. Ona se ostvaruje delegacijom preko određenih skupina, udruženja i pravnih osoba. Osim toga, naša demokratska društva jasno pokazuju kako je pitanje slobode i prava vezano uz nešto

²¹ Max WEBER, *Politika kao poziv*, u: Max WEBER, *Vlast i politika*, Zagreb, 1999., 205.

drugo osim uz vladavinu većine. Demokracija pretpostavlja određeni etos koji je prihvaćen i koji zajednicu drži na okupu. Demokracija je vezana uz određene vrijednote bez kojih ne može funkcionirati.

Iz toga proizlazi još jedna važna posljedica: institucije koje osiguravaju slobodu lako se mogu prometnuti u institucije koje tu istu slobodu guše. Upravo je stoga važno razvijati supsidijarne razine u društvu i državi, razine koje sprječavaju da se sloboda ne pretvori u anarhiju, da se ne pretvori u diktaturu i da se shvati kako je sloboda vezana uz određenu institucionalnost.

Kompendij socijalnog nauka Crkve također donosi kratak pregled teme slobode. U *Kompendiju* se pojam slobode tematizira u kontekstu poglavlja »Ljudska osoba i njezina prava«, u odsjeku »Ljudska osoba i njezini brojni profili«. Kao profili ljudske osobe, uz slobodu osobe, navode se još jedinstvo osobe, otvorenost transcenciji, jedincatost osobe, jednakost u dostojanstvu svih osoba te ljudska društvenost. Na ovom mjestu *Kompendij* razvija antropologiju koja proizlazi iz osnovne pretpostavke, navedene ranije u poglavlju: shvaćanja ljudske osobe kao *imago Dei*.

Ovdje je vrijedno naznačiti gledište s kojeg *Kompendij* prilazi pojmu slobode. Već u samoj podjeli odsjeka »Sloboda osobe« na pododsjeke »Vrijednost i granica slobode« te »Spona slobode s istinom i naravnim zakonom«, naslućujemo da se pojam slobode razrađuje u relaciji s drugim pojmovima. *Kompendij* u točki 135 navodi *Katekizam Katoličke crkve* (KKC 1705) koji upozorava da se čovjek »može okrenuti dobru samo u slobodi«. Čini se da je sloboda ovdje više mišljena kao negativna sloboda, sloboda granice, u Rahnerovu smislu.²² Nedovoljno se ističe sloboda kao ostvarenje osobe u svim svojim dimenzijama, shvaćeno kao pozitivna sloboda. Naravno, ova je tema zahtjevna i pretpostavlja daljnja i produbljena promišljanja i istraživanja.

4. Nacrt za razvoj supsidijarnosti u Hrvatskoj

Dosada smo općenito raspravljali o pojmu supsidijarnosti iščitavajući ga u socijalno-filozofskom, teološkom i sociološkom vidu. Naznačili smo neke dileme vezane uz ovaj pojam te neke mogućnosti koje nam otvara njegovo implementiranje pod određenim vidom, odnosno posljedice njegova neimplementiranja.

Budući da je projekt Supsidijarnost u hrvatskom društvu zamišljen kao projekt koji bi na kraju iznjedrio neka rješenja koja bi nam omogućila kvali-

²² Usp. Sloboda, u: Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER, *Teološki rječnik*, Đakovo, 1992., 531.

tetniji, humaniji život u Hrvatskoj, u ovom dijelu rada pokušat ćemo skicirati mogući razvoj supsidijarnosti kao vrijednote i krjeposti u suvremenom hrvatskom društvu.

Smatramo da se tu možemo osloniti na tri snažne institucije čiji potencijali nisu dostatno valorizirani pa ni iskorišteni. Riječ je o instituciji *obitelji*, instituciji *škole* i instituciji *Crkve*.

4.1. Institucija obitelji

Naime, prema nizu istraživanja, obitelj je vrhovna vrijednost ne samo hrvatskog društva već i suvremenih europskih društava.²³ Prema tim istraživanjima te prema istraživanju koje su na uzorku od 1 216 ljudi proveli Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Hrvatski Caritas za potrebe realizacije projekta Praćenje siromaštva u Hrvatskoj, koji je proveden 2004. godine,²⁴ a na koji ćemo se u ovome radu više puta pozivati, pokazano je da je obitelj od samih njenih članova prepoznata kao institucija koja funkcionira u hrvatskom društvu. Za razliku od toga, prema istom istraživanju, lokalna zajednica, županija i država, a također i civilno društvo manje se doživljavaju kao životni svijet. Oni postoje paralelno, od njih se zahtijeva pomoć, ali se u njih ima značajno manje povjerenja.

Tablica 1:

Molimo Vas da iskazete koliko povjerenja imate u sljedeće institucije i pokrete:

	nikakvo	ne baš veliko	ne znam	veliko	vrlo veliko
Sabor	25,8	43,2	14,4	16,2	0,4
Vlada	22,1	45,7	12,8	18,0	1,3
Crkva	8,0	18,1	24,3	40,3	9,3

²³ Usp. Josip BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrijednosti: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 2005.; Pero ARACIĆ – Gordan ČRPIĆ – Krunoslav NIKODEM, *Postkomunistički horizonti. Obrisi sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja*, Đakovo, 2003.

²⁴ Istraživanje je provedeno tijekom ožujka i travnja 2004. godine na troetapno stratificiranom uzorku probabilističkog tipa (za cijelu populaciju) koji je obuhvaćao 1 216 kućanstava s područja Hrvatske (podijeljene u 6 regija). Upitnik je sadržavao 63 pitanja i 332 varijable; usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ – Marijana KOMPES, *Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Deseta obljetnica djelovanja (1998. – 2008.)*, Zagreb, 2008., 147-149.

	nikakvo	ne baš veliko	ne znam	veliko	vrlo veliko
Vojska	9,2	20,1	30,8	36,2	3,6
Policija	12,9	28,9	22,1	33,5	2,4
odgojno-obrazovni sustav	7,0	25,8	26,0	37,6	3,0
zdravstveni sustav	13,7	31,8	24,7	27,8	1,8
pravosudni sustav	30,9	33,2	18,3	16,2	1,0
sustav socijalnog osiguranja	12,1	34,7	30,6	21,8	0,6
Hrvatski Caritas	3,7	13,6	32,1	45,9	4,7
ekološki pokreti	4,9	18,7	41,0	31,9	3,4
pokret za prava žena	5,8	18,8	45,2	24,6	5,4
dobrovoljne udruge	4,4	18,1	40,4	33,0	3,9
mediji	10,1	33,6	30,3	23,4	2,5
Europska unija	19,8	22,6	36,4	18,9	2,1

Uzroci su takvu stanju mnogostruki. Svakako jedan od bitnih momenata koji se u analizama hrvatskog društva nedovoljno uzimaju u obzir jest svojevrsni hrvatski *kmetski, pokornički, sluganski, kolonijalni* mentalitet, kako ga nazivaju pojedini autori, koji se razvio zbog specifičnih povijesnih okolnosti u kojima se hrvatski korpus nalazio.²⁵ Mardešić je dao dobar ključ za razumijevanje stanja u kojemu se nalazi suvremeno hrvatsko društvo. On smatra da je hrvatsko društvo tek 1990. godine definitivno izašlo iz feudalnog sustava.²⁶ Kraljevina Jugoslavija bila je korak unatrag od slabih austrougarskih građanskih zasada, a komunistička »Titova« Jugoslavija funkcionirala je kao carevina. Prema njemu, u feudalizmu i u marksističkom socijalizmu na cijeni su iste stvari: »ideologija, vojska, stvaranje neprijatelja, davanje povlastica, samovolja lokalnih moćnika, nagrada za vjernost, a ne rad, podmitljivost, pravna anarhija, raskošni život vlastodržaca, sluganstvo intelektualaca, davanje prava vlasništva na korištenje, izvanekonomska prisila, pretkapitalistička produktivnost, briga za raspodjelu, a ne za proizvodnju«.²⁷ Svaka od navedenih kategorija ne potiče

²⁵ Više o problemu koji je ovdje naznačen u: Gordan ČRPIĆ, *Suvremeni hrvatski areopag*, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Socijalni kompendij: izazov i nadahnuće*, Zagreb, 2007.; usp. Kardinal Josip Bozanić predvodio misu za Domovinu, u: *IKA. Tjedni bilten*, 2. VII. 2008., 5 (radi se o homiliji kardinala Josipa Bozanića na misi za domovinu prigodom Dana državnosti 25. lipnja 2008. godine).

²⁶ Jakov JUKIĆ, *Budućnost religije. Sveto u vremenu svjetovnosti*, Split, 1991., 210.

²⁷ *Isto*.

razvoj supsidijarnosti ni povjerenja na kojemu se mogu graditi supsidijarni odnosi u društvu. Crte feudalnog mentaliteta koje su se zadržale do danas, kočice razvoj supsidijarnosti u Hrvatskoj. Područja se slobode autocenzuriraju za minimum povlastica u svrhu raspodjele moći. Posjedi moći tako zaposjedaju prostore slobode.

Tablica 2:

U suvremenom društvu često se postavlja pitanje razine na kojoj bi se trebali rješavati određeni problemi i pitanja vezani uz svakodnevni život građana. Što Vi mislite, koji bi od navedenih problema trebala rješavati državna vlast, lokalna vlast i sami građani, pojedinačno ili organizirano u udrugama? Pitanja će se čitati za svaku razinu posebno.

	državna vlast	županijska vlast	lokalna vlast	udruženi građani	svatko sam za sebe	ne znam
organizacija škole	70,8	12,5	10	0,9	0,7	4,1
pomoć obiteljima s više djece	50	18,3	20,5	4,6	1,3	4,1
socijalna pomoć	66,6	13,6	12,8	2	0,2	3,4
zdravstvena zaštita	83,6	7,4	4,3	0,4	0,9	2,2
rješavanje stambenog statusa	48,9	18	17,4	1,7	8,5	3,9
rješavanje problema nezaposlenosti	68,7	13,4	11,1	0,7	2,1	2,5
sprječavanje nasilja u obitelji	51,6	9,6	19,6	7,7	5	5,3
rješavanje problema korupcije i kriminala	82,9	5,9	5,6	1,1	0,7	2,9
briga za starije	35,6	15,4	22,9	16,5	4,2	3,4
pomoć samohranim roditeljima	44,1	13,4	24	10,2	1,9	4,2
pomoć siromašnima	48,9	13,5	20,2	10	0,9	3,1
vrtići i jaslice	37,9	17,5	29	5,3	2,5	6,6
organizacija slobodnog vremena djece	15,8	7,5	24,9	15,3	26,6	8,7

	državna vlast	županijska vlast	lokalna vlast	udruženi građani	svatko sam za sebe	ne znam
pomoć osobama s posebnim potrebama	52,5	13,3	16,8	10,3	0,8	4,9
briga o natalitetu	69,8	5	2,6	0,8	14,9	5,8
problem zloupotrebe droge	65,2	6,2	11,8	6,3	3,9	4,1
problemi u vašem susjedstvu	11,7	4,1	33,8	18,7	22,2	8,2

I drugi autori, poput Županova, Kalanja ili Rogića, naznačuju probleme vezane uz razvoj i modernizaciju hrvatskog društva.²⁸ Analize socijalnog kapitala u društvu pokazuju da u hrvatskom društvu prevladava tzv. *povezujući* socijalni kapital, dok je *premošćujući* znatno slabije izražen.²⁹ To se može uzeti kao otegotna okolnost za razvoj društva, no stvar se može promatrati i pod drugim kutom. Umjesto da tragamo za posrednim institucijama koje bi trebale nadomjestiti ulogu obitelji u društvu, mi predlažemo oslanjanje na ovu instituciju. Praksa života pokazuje da je obitelj još uvijek vrlo vitalna institucija u hrvatskom društvu. Obitelj se pokazala kao vrlo efikasan *socijalni amortizer* tijekom Domovinskog rata za hrvatsku nezavisnost. Da nismo imali ovako vitalnu i funkcionalnu instituciju obitelji, havarija s izbjeglicama, onima koji su ostali bez posla, posjeda, doma bila bi značajno veća s mnogo drastičnijim posljedicama.

Dakle, nasuprot liberalno-pedagoškim koncepcijama koje nude pedocentrične modele odgoja i dekonstrukciju institucije obitelji, smatramo da valja ozbiljno uzeti u obzir instituciju obitelji kao osnovnu društvenu instituciju koja omogućava prostor slobode, a onda i odgoja za slobodu i supsidijarnost.³⁰ Obitelj je u povijesti zapadne civilizacije upravo ona institucija kojom su se prenosile vrijednosti a eksperimenti s tom institucijom pokazali su se višestruko

²⁸ Usp. Josip ŽUPANOV, *Poslije potopa*, Zagreb, 1995.; Rade KALANJ, *Modernizacija i identitet*, Zagreb, 2008., Ivan ROGIĆ, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb, 2000.

²⁹ Usp. Gordan ČRPIĆ – Siniša ZRINŠČAK, *Civilno društvo u nastajanju. Slobodno vrijeme i dobrovoljne organizacije u Hrvatskoj*, u: Josip BALOBAN (ur.), *U potrazi za identitetom*, 19-44.

³⁰ Više o potrebi strukturiranosti obitelji vidi u: Zora RABOTEG-ŠARIĆ, *Komunikacija između djece i roditelja*, u: Stjepan BALOBAN (ur.), *Hrvatska obitelj na prekretnici*, Zagreb, 2001., 221-253; Zora RABOTEG-ŠARIĆ – Slavko SAKOMAN – Andreja BRAJŠA-ŽGANEC, *Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih*, u: *Društvena istraživanja*, 11 (2002.) 2-3, 239-263.

opasnima. Danas znamo za fenomen zaborava ili prekida lanca sjećanja na koji je upozorila francuska sociologinja Danièle Hervieu-Léger.³¹ Ona smatra da je upravo prekid lanca sjećanja, a ne racionalizacija, doveo u pitanje suvremenu religioznost koja se očituje u fenomenu sekularizacije. Na opasnost prekida komunikacije i razumijevanja povijesti upozorio je već George Orwell u svom distopijskom romanu *1984.* kada jednim od glavnih zadataka u Ministarstvu istine naznačava prekrajanje povijesti. Danas postoji fenomen *zaborava povijesti*, koji proizvodi efekt anomične sadašnjosti i nepregledne budućnosti. Postoje sustavni pokušaji eksperimentiranja s ovom institucijom obitelji³² koji vode do mnogih osobnih i društvenih havarija. Naivni pokušaj »oslobađanja« pojedinca od obitelji, obiteljskog autoriteta, pokušaj ulaženja u intimu obitelji idejom smanjenja nasilja u obitelji, pokazuju dvojbene rezultate. Naime, pokušaj suspenzije autonomije obitelji nije doveo do smanjenja nasilja, kako se očekivalo, već do ekspanzije istoga u svim smjerovima: djece međusobno, djece i roditelja, roditelja međusobno, djece u vrtićima i školama, posebno opasnog nasilja djece prema profesorima koje dovodi u pitanje i drugu vitalnu odgojnu instituciju, instituciju profesora, odnosno *učitelja*. I, na koncu, u ovakvoj anomičnoj atmosferi očekivan je i klasični durkheimovski fenomen povećanja suicida, u ovom slučaju kod ugrožene populacije adolescenata.

Umjesto daljnje dekonstrukcije ove institucije, predložimo njezinu konsolidaciju. Obitelj se prepoznaje kao prostor *života* i *slobode*. U obitelji još uvijek postoje osobni odnosi, vrlo snažne razmjene emocija koje se ne daju i ne trebaju normativno kodificirati i kanonizirati. Najviše što se dekonstrukcijom obitelji može postići jest *blaziranje* obiteljskih odnosa i izoliranje pojedinca što je idealna potka za svaki totalitarizam i kao takvo uopće nije bezopasno.

S druge strane, jačanjem ove institucije mogu se stvarati prostori slobode i prostori rasta u slobodi i odgovornosti članova obitelji koji se u obitelji socijaliziraju za društveno prihvatljive vrijednosti. Sloboda je svakako jedna od njih, a iz nje izrasta i supsidijarnost s kojom je sloboda u dijalektičkom odnosu: supsidijarnost pretpostavlja slobodu i ujedno omogućava njezin razvoj. Ili, još preciznije, s obzirom na obitelj, omogućava rast u slobodi posebno mladih ljudi koje, u društvu u kojemu živimo, moramo spremati za preuzimanje odgovornih dužnosti sve ranije, a ne sve kasnije u trendu infantiliziranja koji prijeti uspostavom novog, sad »unutarnjeg totalitarizma«, kako to upozorava

³¹ Usp. Danièle HERVIEU-LÉGER, *La Religion pour mémoire*, Paris, 1993.

³² Intrigantan uvid u argumentaciju koja se koristi u promoviranju argumenata koji dovode u pitanje tradicionalnu instituciju braka i obitelji dao je Neven SESARDIĆ, Homoseksualni brak: pobjeda političke korektnosti i loših argumenata, u: *Prolegomena*, 6 (2007.) 1, 5-28.

Nikodem.³³ Smatramo da se ovdje nalazi osnova za razvoj vrjednote supsidijarnosti. Ona već postoji u obitelji. Dobro funkcionira, samo ju treba osvijestiti i jasnije uobličiti.

4.2. Institucija učitelja

Druga je bitna institucija škola ili, još preciznije, institucija *učitelja*. Prostor slobode nemoguće je razvijati i održavati u kaosu. Potrebne su sigurne institucije koje su jamstvo slobode pojedinca. Škola, u kojoj svaki čovjek provede velik dio svog formativnog perioda, trebala bi biti jamstvo ovog prostora slobode učenika. U socijalističkom su društvu građanske slobode, pa onda i slobode mladih ljudi, učenika, bile ozbiljno narušene. Promjenom društvenog i političkog sustava devedesetih godina dvadesetog stoljeća, u pokušaju oslobađanja pojedinca od prekomjerne birokratske kontrole, u želji za promocijom građanskih sloboda, došlo je do suspenzije pojedinih institucija umjesto njihova učvršćivanja u novom društveno-političkom prostoru. Jedna od institucija koja je društveno denuncirana svakako je institucija *učitelja*. Ovdje namjerno idemo na razinu osobe učitelja, a ne na razinu škole kao institucije. Škola kao institucija funkcionira na administrativnoj razini, no njezina mogućnost odgoja i osiguranja prostora slobode i sigurnosti učenika višestruko je dovedena u pitanje, smatramo, upravo dovođenjem u pitanje institucije *učitelja*. Država je i tu ušla u prostor autonomije učitelja pokušavajući mimo učitelja »zaštiti« učenike. Osnovna pretpostavka takvog pristupa od strane države jest, kao i u slučaju obitelji, da je učenik inicijalno ugrožen od učitelja kao i dijete od roditelja, što je u pravilu pogrešna pretpostavka, no pogledamo li naš *Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji*, odnosno akte koji reguliraju prava učenika, dolazimo upravo do te pretpostavke zakonodavca u pozadini. Rezultat koji je polučen ovakvim zahvatom, denunciranjem autoriteta učitelja u školi, jest sustavno spontano povlačenje učitelja s javnih školskih prostora, s »hodnika« u pauzama, što rezultira povećanjem nasilja u školama, odnosno, s obzirom na promatrani fenomen, reduciranje prostora slobode samih učenika koji se zajedno s učiteljima teško snalaze u ovakvoj anomičnoj situaciji. Jedan mali, ali znakovit pokazatelj dubine i razmjera razaranja ove institucije pokazuje se u grafitima kojima su »obogaćene« naše škole i naši gradovi. Ova destrukcija urbanog prostora može se razumijevati kao protest, a može se misliti i kao poziv u pomoć, pokušaj skretanja pozornosti na sebe kako bi se ponovo uspostavio red, sustav koji

³³ Krunoslav NIKODEM, »Unutrašnji totalitarizam« umjesto demokracije – Jesmo li osuđeni na distopiju?, u: *Filozofska istraživanja*, 93 (2004.) 2, 369-384.

će omogućiti prije svega osobnu slobodu i sigurnost učitelja koji tek kao takvi mogu jamčiti osobnu slobodu i sigurnost učenika, što je *conditio sine qua non* svakog daljnjeg razvoja, bilo u smjeru socijalizacije za društveno prihvaćene vrijednosti ili za napredovanje u čisto obrazovnom smislu koje danas sve više zahtijeva aktivno znanje i sposobnost rješavanja problemskih zadataka.

U rehabilitaciji institucije učitelja vidimo velik prostor za razvoj supsidijarnog djelovanja, prije svega učitelja i škole, a onda i za odgoj učenika za ovu vrijednotu. Supstitucije koje se nude za denunciranu instituciju *učitelja* u vidu »zaštitara u školama«, funkcionalne podjele u ranoj fazi osnovne škole, povećanja stručnih službi i sl. naprosto ne mogu biti zamjena za instituciju *učitelja* koja pretpostavlja uređeni školski sustav iznimno bitan za postupan razvoj mladih ljudi u zrele obrazovane osobe.

4.3. *Institucija Crkve*

Treća bitna institucija koja nam može omogućiti razvoj supsidijarnosti u društvu, posebno u situaciji kada su dvije bitne društvene institucije – *obitelj* i *učitelj* – dovedene u pitanje, svakako je *Crkva*.

Kada je riječ o Crkvi u Hrvatskoj u devedesetim godinama 20. stoljeća, možemo reći da »Crkva nije dovoljno pozornosti posvećivala razvoju supsidijarnosti u društvu, ali ni u svom nutarnjem ustroju«. ³⁴ Razlog je tome u očekivanju da će »naša država' riješiti sve probleme«. ³⁵ Zanemareno je odgajanje vjernika za »uključivanje u civilno društvo i stvaranje ozračja u kojem načelo supsidijarnosti ima važnu ulogu«. ³⁶ Tako se prostor civilnog društva nije proširio iz mikrorazine obiteljskog, prijateljskog i susjedskog kruga, nego je jednim dijelom nastao umjetno od interesnih skupina koje često nisu promicale zajedničko dobro. Time je povjerenje u vrijednost institucije civilnog društva dodatno poljuljano.

Kada je riječ o instituciji *Crkve*, onda moramo imati na umu da je Crkva kompleksan pojam i kompleksna stvarnost. Najčešće se u kolokvijalnim izričajima misli kao *hijerarhija* reducirana na biskupe u najstrožem smislu, odnosno nešto šire na svećenike, redovnice i redovnike. Tu se *Crkva* misli kao institucija, a analizira se kao struktura moći koja ima određenog utjecaja u društvenom i

³⁴ Željko TANJIĆ, Supsidijarnost i solidarnost u svjetlu novoga Kompendija socijalnog nauka Katoličke crkve, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Socijalni kompendij: izazov i nadahnuće*, 57.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

političkom životu zajednice. Crkva samu sebe, prema relevantnim dokumentima, misli kao *narod Božji*, zajednicu svetih... (usp. LG 9-17; 39-42).

U pastoralnom se smislu Katolička crkva, a o njoj poglavito mislimo u hrvatskom kontekstu, strukturalno obično oslanja na *župu*, župsku zajednicu. Mi smatramo da bi jedinica analize koju bismo ovdje trebali uzeti u obzir kao relevantnu za razvoj vrjednote supsidijarnosti trebala biti niža od, još uvijek prevelike i preapstraktne, župske zajednice. Isto kao što smo u prethodnom slučaju apostrofirali personalnu razinu institucije *učitelja*, a ne apstraktniju razinu *škole*. Smatramo da bi se za razvoj supsidijarnosti trebalo u obzir ozbiljno uzeti *liturgijsku zajednicu* kao osnovnu zajednicu iz koje izrasta i u kojoj se razvija prostor slobode u Crkvi, a onda u oživotvorenju socijalnog nauka Crkve i u društvu. Prema Drugom vatikanskom koncilu ali i prema tradiciji Crkve, upravo je liturgija vrelo i vrhunac kršćanskog života (usp. SC 10). Vrelo i vrhunac života konkretne zajednice ljudi koja se okuplja oko euharistijskog stola. Naravno, sasvim je opravdano pitanje je li liturgijska zajednica sposobna odgovoriti na ovako zahtjevan projekt. Treba li upravo ona biti jezgrom društvenih promjena i osnovom socijalnog djelovanja, pa onda i socijalnog nauka Crkve i supsidijarnosti kao jednog od osnovnih načela toga nauka? Liturģičari s pravom upozoravaju da je socijalni nauk Crkve nedovoljno utemeljen u liturgijskoj praksi.³⁷ Uistinu, zajednica koja se okuplja oko Krista mora biti djelatna, živa zajednica. No da bi ona bila takva, potrebno je pomno promotriti i promisliti upravo liturgijsku praksu. Na čisto sociološkoj razini iščitavanja te prakse, liturgijska zajednica ne bi smjela biti zajednica *anonimnih ljudi*. Tih nekoliko desetina, stotina ljudi, obitelji koji čine naše liturgijske zajednice moraju imati svoja imena, moraju izaći iz anonimnosti. Također valja preispitati popularni »funkcionalni pastoral« koji čine specifične liturgijske zajednice u smislu misa za mlade, krizmanike, prvopričesnike ili pripadnike pojedinih crkvenih pokreta. Koliko su god ovi projekti funkcionalno racionalni, možda i kratkoročno efikasni, upitno je koliko su vitalni i koliko otvaraju prostor za društveni izričaj vjere.

Dakle, liturgija koja se ovdje pretpostavlja dinamična je liturgija u kojoj se konkretna zajednica izriče u svojim zahvalama, radostima, tugama i molbama. Liturgija se nikako ne smije reducirati samo na *sjećanje*, na nešto što se davno dogodilo ili pak na »gotov proizvod« koji nam je jednom dan na »korištenje«.

³⁷ Ivan ŠAŠKO, Proslava zauzete Ljubavi. Teološko utemeljenje odnosa između liturgije i socijalnog življenja Crkve, u: *Živo vrelo*, 25 (2008.) 2, 2-8; Ante CRNČEVIĆ, Živjeti liturgiju izvan liturgije. O liturgijskoj prepoznatljivosti kršćaninove prisutnosti u svijetu, u: *Živo vrelo*, 25 (2008.) 2, 9-15.

Uvijek mora biti mjesta za refleksiju i izričaj konkretne liturgijske zajednice koliko god taj izričaj bio možda u početku mucav i estetski nesavršen. Ali savršenstvo je nešto prema čemu se hodi i to upravo liturgijom i u liturgiji. Valja osloboditi prostor za rast zajednice, upravo je u liturgijskoj zajednici moguće otvaranje prostora za zajedništvo, a onda i prostora pripomoći u zajednici i življenja socijalne dimenzije kršćanske duhovnosti u zajednici, ali i u društvu. Za razliku od jednostavnog spomena prošlih događaja, *anamneza* slavi ovdje i sada događaj spasenja. Ona je uvijek povezana sa sadašnjim trenutkom i ne može se od njega odijeliti. »Ovo činite meni na spomen« – poziv je da sada i ovdje uprisutnimo Kristovo djelo spasenja u svim njegovim dimenzijama. U tom smislu Šagi-Bunić napominje kako »nije dosta vjerovati u Kristovo uskrsnuće kao nekadašnji davni povijesni događaj (...) nego se živo kršćanstvo sastoji u tome da vjerujemo da je on uskrsnuo tako da ostaje vječno živ, da je sada živ, da sada ostvaruje spasenje, da sada svojom proslavljenom ljubavlju ljubi i vodi crkvenu zajednicu i svakog pojedinog od nas unutar te svoje zajednice«. ³⁸

To, dakako, pretpostavlja određena promišljanja pastoralne prakse. Ova dinamika liturgije koju sugeriramo nikako ne dovodi u pitanje osnovnu strukturu liturgije već ju, naprotiv, pretpostavlja. Samo naglašava da je zajednica osoba okupljenih oko Krista ta koja je svrha toga okupljanja.

Naravno, svaka dinamika rađa napetosti i nova pitanja na koja valja odgovoriti. No to je život i bolje je da liturgija bude živa i nuka teologe i učiteljstvo da je usmjeravaju nego da to bude tek ritual kojemu se, doduše, ništa drugo osim beživotnosti ne može prigovoriti. To je svakako zahtjevan projekt. Vjerujemo i moguć, za početak barem na ovoj razini promišljanja mogućeg modela.

³⁸ Tomislav J. ŠAGI-BUNIĆ, *Vrijeme suodgovornosti*, I, Zagreb, 1981., 240.

Summary

SUBSIDIARITY – EXPANDING A PLACE FOR FREEDOM IN SOCIETY

Gordan ČRPIĆ

Centre for Promotion of the Social Teaching of the Church
Heinzlova 5, HR – 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Damir MRVUNAC

Centre for Promotion of the Social Teaching of the Church
Heinzlova 5, HR – 10 000 Zagreb
censoc@zg.t-com.hr

Željko TANJIĆ

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 000 Zagreb
zeljko.tanjic@zg.t-com.hr

This article analyses one of the basic notions of the social teachings of the Church – the notion of subsidiarity. It notes a genesis of the idea of subsidiarity and determines the notion within and outside the context of the social teachings of the Church. The materialisation of subsidiarity is observed in two perspectives – two possibilities, as opening the space to freedom and, alternatively, as a distribution of power. The choice of implementation strategy and the implementation of subsidiarity itself depend on the anthropological and eschatological presumptions that explicitly or implicitly lie in the background. The relationship between subsidiarity and freedom in the contemporary world is apostrophised in particular, especially in the European Union which has integrated this notion in its legislation. Finally, the article considers the presence of subsidiarity in Croatian society, offering a model to materialise subsidiarity as well as the model of education for subsidiarity in the Church and society. The article herein leans on the institution of the family, school (teacher) and the liturgical community as a referential community of the faithful that gathers around the Eucharistic table and are able to establish personal communication, an indispensable element for the development of these values.

Key words: *subsidiarity, freedom, power, European Union, family, school, liturgical community.*